VEFA TAŞDELEN*

YAHYA KEMAL'İN ŞİİRLERİNDE MEKÂNIN VAROLUŞSALLIĞI

"Bir yanda boşluğunda hudûd olmıyan semâ;
Bir yanda dâimâ uzayıp bitmeyen zaman."
("Gezinti" şiiri)

Giriş

Zaman ve mekân, pek çok filozofta, insan zihninin, anlama ve bilme yeteneğinin kategorilerinden ikisi olarak yer alır. İster istemez zaman ve mekân içinde bilmeye ve anlamaya çalışırız. Edebiyat incelemelerinde de zaman ve mekân örgüsü temel bir yer tutar. Zamanın iç içe geçişi, zaman içinde geliş gidişler, bilincin şimdiki zamandan geçmişe, geçmişten şimdiki zamana ve geleceğe doğru yansıyışları, özellikle roman ve öykü çözümlemelerinde dikkate alınması gereken bir durumdur. Olay'ın bir zamanı ve mekânı vardır. Mekân, kahramanın yaşadığı, eylediği yerdir. Olay belirli bir mekân içinde geçer. Oturduğu evden gezindiği sokaklara, çalıştığı işyerinden pencereden seyrettiği vadiye varıncaya değin, mekân, kahramanın "çevresi"ni oluşturur. Zaman ve mekân, böylece, edebiyat ürünleri için de iki temel kategori olarak ortaya çıkar.

İnsan varoluş sahibi bir varlıktır. Varoluş, anda, şimdiki zamanda gerçekleşir. Ama bir mekân içinde de gerçekleşir. Zira varolmak demek, "şimdi ve burada" (*hic et nunc*) olmak demektir. Şimdi ve burada olmak, varoluşun zamansal ve mekânsal boyutunu oluşturur. Zaman, varoluşsal boyutu ile çeşitli nitelikler kazanır; dün, bugün, yarın gibi niteliklerle ortaya çıkar. Mekân, varoluşsal bir nitelik kazanır. Uzak olur yakın olur, çevre olur, verimli olur verimsiz olur, manzaralı olur manzarasız olur, vatan olur, memleket olur. Bu şekilde varoluşsal bir nitelik kazanır. Mekân evimizdir, yurdumuzdur. Mekân dilimizdir, dünyamızdır. Kendi başına varoluşsal bir niteliği olmayan zaman ve mekân, insani yaşantı vasıtasıyla varoluşsallaşmaya başlar. Bununla fiziksel bir durum olmaktan çıkarak insani bir nitelik kazanmaya, insan dünyasına dönüşmeye başlarlar. Bu sayede zaman kör bir akış, mekân da dilsiz ve anlamsız bir yer olmaktan çıkarak insanın dünyası hâline gelir. Zaman ve mekân insanın varoluşunu tanımlayan temel kategorilerdir. Nerede yaşadığımız kadar ne zaman yaşadığımız da bizi tanımlar. Ama insan da zamanın ve mekânın olduğu şey olmasında, şu ya da bu şekilde olmasında etkili olur. İnsan, zaman ve mekâna doğal bir fenomen olmanın dışında tinsel bir nitelik kazandırır, anlam katar. Bu anlamda zamanı zaman, mekânı mekân yapan insandır. Bizim dışımızda zaman ve mekân, kendisi hakkında konuşamayacağımız bir "boş levha"dır. Onlara kendimizi eklediğimizde insanın anlam dünyasına dönüşümlerini de sağlamış oluruz.

Yahya Kemal'in şiirlerinde de zaman ve mekân iki önemli unsurdur. Yazdığı pek çok şiirde geçmişe göndermeler vardır. İçinde yaşanılan an, geçmiş ve gelecek arasında, ama her ikisini de kendi içinde taşıyan bir bölümleme olarak ortaya çıkar. Geçmiş bir yönüyle şimdiki zamanda yaşar. Şimdiden geleceğe, geleceğin ufkuna doğru bir bakış vardır. Aynı şekilde

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

şiire yansıyan çeşitli yaşama mekânları da söz konusudur. Paris, Madrid, Sicilya, Altor gibi. Ama mekân daha çok İstanbul'dur. Bu makalede Yahya Kemal'in şiirlerinde mekânın varoluşsallığı konusu ele alınacaktır.

1. Mekân ve İnsan Varoluşu

Mekân sözcüğü kendi anlam katmanı içinde varoluşsallığı içerir. Çünkü mekân içinde yaşanılan, üzerinde gezinilen yerdir. Uzayda herhangi bir yer, herhangi bir boşluk ya da karanlık bir nokta değildir. İnsan aklının ve bilincinin içinde ortaya çıktığı ve bu bilinç tarafından anlamlandırıldığı, oluşturulduğu, düzenlendiği bir yerdir. Analitik bir yaklaşımla bakıldığında, mekânın kendi anlam katmanı içinde bu varoluşsallık özelliğinin zaten mevcut olduğu görülebilir. Doğal olarak şiire mekân salt fiziksel bir ortam olarak yansımaz, bir varoluş ortamı olarak yansır. Zira insanın mekânla olan ilişkisi, yalnız fiziksel bir ilişki değil, duygusal ve manevi bir ilişkidir de. Mekân sevilir. İçine doğulur, içinde büyünür. Dil kendisi, kendisi de dille hafızaya silinmez yazılarla yazılır. Bir yaşantı oluşur, insan mekânla, mekân insanla hemhâl olur, iç içe geçer, yoğrulur. Bu yaşantı, mekânı tanıdık, aşina kılar. Böylece insan mekânda, mekân da insanda yaşar. Kendi varoluşuna mekânı, mekâna da kendi varoluşunu katar. Mekânın varoluşsallığında, mekânın insan varoluşu ile ilişkisi söz konusudur; varoluşa verdiği ve varoluştan aldığı katkı söz konusudur.

Farkında olalım ya da olmayalım, mekân varoluşumuza hep tanıklık eder. Onu destekler ya da onun için bir engel oluşturur. Mekânın kendi başına, kendi içinde bir varoluşu yoktur. İnsan, onun içinde yaşamaya başladıkça kendi başına bir varoluşu olmayan mekân da varoluşsallaşmaya, giderek insani-tarihsel bir derinlik kazanmaya başlar. Mekân, içindeki yaşantı ile bir varoluş alanına dönüşür. İnsan mekânla öyle bir diyaloğa girer ve öyle bir kaynaşır ki, mekân kendisinin, kendisi de mekânın bir parçası olur. Böylece mekân, vatan olmaya, sıla ve gurbet olmaya başlar. Uzaklık ve yakınlık konuları işe karışır. İçinde insanın yaşadığı; ağırlığın, genişliğin, derinliğin ve bütün o diğer fiziksel kategorilerin ötesinde, mekân; insanla anlamlanan, insan hayatıyla değerlenen, insanla birlikte insanileşen, insanla birlikte yaşayan, insanla birlikte yeryüzü, insanla birlikte yurt, vatan ve ev hâline gelen bir yerdir. Bu anlamla birlikte fiziksel evren, tinsel evrene dönüşür. İnsan evreni dönüştürerek mekân hâline getirir. Dolayısıyla kültürel mekân (tinsel mekân), içinde anlamların oluştuğu, geliştiği, yaşandığı ve zenginleştiği yerdir. İnsanın mekânı böyle bir özellik sunar, kültürel ve tarihsel bir nitelik arz eder. İnsan, zaman içindeki yaşantısını, maddi ve manevi hâlini mekâna yansıtır. Mekâna imzasını atar, orayı kendine ait bir yer hâline getirir. Toprağı vatan hâline, yurt hâline getiren simya, içindeki "yaşanmışlık"tır. İnsanın mekânla olan ilişkisi kültürü oluşturur, ama bu ilişki bilincinin temelinde de bir dünya görüşü, manevi ve tinsel bir tutum vardır. Böylece insan vatanda, vatan da insanda yaşamaya başlar.

Yahya Kemal'in şiirlerinde mekânın varoluşsallığı en açık şekilde "Süleymaniye'de Bayram Sabahı"nda ifade bulur. Buna göre, gök kubbeyi, "kendi gök kubbemiz" hâline getiren şey, altındaki "dokuz asırlık" yaşanmışlıktır. Mekândaki yaşanmışlık şimdiki hâlin çekirdeğini oluşturarak geçmişten geleceğe doğru akar. Bu durum "Koca Mustâpaşa" adlı şiirde şu şekilde dile gelir: *"Öyle sinmiş bu vatan semtine milliyyetimiz / Ki biziz hem görülen, hem duyulan, yalnız biz."* İnsan zaman içinde mekâna kattığı anlamla ve orada oluşturduğu yaşantıyla, orayı benimsediğini ve yurt hâline getirdiğini de ifşa etmiş olur. Varoluş mekânı, mekân da varoluşu evirip çevirir, kendine uydurur, biçimlendirir. Dışımızdaki herhangi bir nesne olmaktan çıkıp zihin, duygu ve ruh dünyamızın bir parçası hâline gelir. Özlem duyarız kendisinden ayrı kaldığımızda, yaşantılarımızla damla damla doldururuz peteklerini, işleriz kıyı bucak bir dantel gibi. Vatan deriz kendisine, memleket deriz. Kendimizi kendisiyle ifade ederiz. "Neredesin" diye sorulunca onu söyleriz, "nerelisin" diye sorulunca da. Mekân içimizde yaşamaya başlar böylece. Yahya Kemal de, çocukluğunda geçen mekânlara özlem

duyar. Doğduğu, büyüdüğü ve içinde yaşadığı yerleri sık sık anımsar, hasretle anar, "İstanbul'un O Yerleri" isimli şiirinde olduğu gibi: *"Yaş bastı. Görmedim nice yıldır o yerleri. / Görsem de görmesem de bu indimde bir benim; / Mâdem ki şimdi her biri kalbimdedir benim."*

İnsan mekâna yalnız fiziksel ihtiyaçları ile değil duygularıyla da bağlıdır. Nasıl anıları ile, hafızasındaki yaşantıları ile bağlıysa, geleceği ile de bağlıdır. Mekân yalnız şu an içinde yaşanan yer değil, gelecekte de yaşanacak olan yerdir. Dolayısıyla insan ona geçmişi, şimdisi ve geleceği ile bağlıdır. Anılarında, gündelik yaşantısında ve beklentilerinde, mekân varoluşsal bir unsur olarak yer alır; ama etkisiz bir unsur olarak değil, varoluşu kuran bir öge olarak. Mekân aynı zamanda insanın geçmişi ile, ataları ile de kendisine bağlandığı bir yerdir. Yalnız bağları bahçeleri, denizleri ve ırmakları, ormanları ve madenleri ile değil, mezarları ile de bağlıdır ona. "Kaybolan Şehir" isimli şiirinde bu bağa dikkat çeker. Annesini defnettiği toprağa, duygusal ve manevi bir bağla bağlıdır. *"Hulyâma âhiret gibi nakşetti varlığı."* der. Böylece mekân insanın içine gömülür, ayrı olsa da ondan kopamaz, içinde sessiz sedasız yaşamaya devam eder: *"Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene, / Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene."* Mekân ve ölüm konusunda bir şey daha vardır ki, o da mekânın yalnız ölülerimizle değil, kendi ölümümüzle de kendisine bağlı olduğumuz bir yer, bir "son durak" olduğu gerçeğidir. Yahya Kemal de, son yolculuğuna çıkacağı mekânın estetik güzelliklerine dikkat çeker şiirlerinde.

Bütün bu yaşantılarla, zamanda olduğu gibi mekânda da kökleşir insan. Doğumu doğadaki diğer varlıkların doğumu gibi olmaz. Kendisinden öncekilerin katkısı, birikimi ve "miras"ı üzerine gelir; dolayısıyla hayata, hep yolun bir yerinden başlar. Bulunduğu nokta, yürünmüş bir yolun son aşamasıdır. Kendisinden öncekilerin yürüyüp bıraktıkları noktada bulunur hep. Zaman ve mekânla olan ilişkisi, hiç durmaksızın süregelen bir seyahatin izlerini taşır. Sıfır noktasından başlamaz yaşamaya, sıfır noktasından başlamaz bilmeye, anlamaya, dünyaya tutunmaya. Kendisi de yapıp etmeleriyle bu yürüyüşün, zaman ve mekân içindeki kökleşmenin bir devamıdır aslında. Bu kökleşmeden maddi ve manevi varlıklar doğar. *"Nice yıl, cedlerimiz kökleşerek bir yerde, / Mânevî varlığının resmini çizmiş havaya."* Bu durum, kültürel ve fiziksel "mensubiyet" duygusuyla açıklanabilir. Mekân maddedir, mekân bedendir; ama ruhtur aynı zamanda, soluktur da.

2. Estetik Bir Yaşantı Alanı Olarak İstanbul

Doğu ve Batı, zaman zaman bir ikilem, zaman zaman bir bütünlük oluşturur Yahya Kemal'de. Mekân anlayışı açısından baktığımızda tarihî ve kültürel konular üzerinde yoğunlaşır bir kültür ve uygarlık şairi olarak. Doğu sığındığı limandır, evdir; Batı ise daha çok gurbet. Nereye gitse kendi evini özler; müziğinden eğlence biçimine. Kendisine özlem duyulan bu yer, aşina bir yerdir, bir yaşanmışlığın yeridir. Müzik konusunda da yabancılar Batı'yı. Edebiyatını, hele hele nesrini daha çok sever. Ama bir yaşantı alanı olarak, kendisine itici de gelir. Batı'nın tam karşısında Doğu vardır. Anıları ve hayalleri ile Doğu'ya sığınır. Burada ortaya çıkan şiire, müziğe, mimariye âşıktır. Kendini evinde hisseder. Batı'nın görüntüsüne ısınamaz. Ne şehirleri, ne mimarisi, ne müziği sıcak gelir kendisine. Osmanlı'nın parlak zaferleri uygarlık ve kültür dairesi içinde büyülenmiş hisseder kendini. Şiirleri biçim ve içerik açısından Osmanlı'dan gelen geleneğe aittir. Bu bütünlük onda bir kültür, sanat ve estetik anlayışı oluşturur. Bu nedenle şiirlerinde kültür ve uygarlık ögeleri geniş bir yer tutar. Dolayısıyla o bir kültür ve uygarlık şairidir. Bugünden daha çok düne, tarihe ve geleneğe göndermeler vardır şiirlerinde.

Doğu neresidir? Yahya Kemal için Doğu, İstanbul'dur. Şiiriyle, mimarisiyle, musikisiyle, fiziksel görünümü ile, tarihî ve kültürel mekânları ile İstanbul'a âşık birisidir o. Pek çok şiirinde, İstanbul'a duyduğu sevgi ve hayranlık dile gelir. Kendini, kendi yaşantısını

İstanbul'la ifade eder. İstanbul âdeta onun "özel hayatı"dır. İstanbul'da Doğu ve Batı, bir ikilem oluşturmaktan çıkar ve bir bütünleşmeye doğru gider. Bu bütünleşme alanı Osmanlı'nın ve Batı uygarlığının aynı uygarlık mirası üzerinde varlık kazandıkları düşüncesinde kaynağını bulur. Buna göre Osmanlı, yalnız belli mekânları değil, bu mekânlarla birlikte Roma'nın ve Bizans'ın mirasını da devşirmiştir. İşte bu anlayışta Doğu ve Batı bir ikilem alanı olmaktan çıkarak aynı yolun değişik durakları hâline gelir. Bu bütünleşme "Koca Mustâpaşa" şiirinde açıkça ifade bulur: *"Türk'ün âsûde mîzacıyle Bizans'ın kaderi / Karışıp mağfiret iklîmi edinmiş bu yeri."*

Mekân, Yahya Kemal'de yabancılık ve tanıdıklık özellikleri ile kendini gösterir. Bu nedenle fiziksel değil, tinsel bir nitelik taşır. Tanıdıklık, yaşantı ürünüdür. Tanıdıklığı oluşturan şey mekân içindeki yaşantıdır. Yabancı mekândan tanıdık mekâna doğru bir eğilim vardır onda. Nereye giderse gitsin oraya dönmek ister. Bu dönüş arzusu ve sevinci şiirlerinde önemli bir yer tutar. Kişi ancak mekânın aşinalığı içinde kendi yerine kavuşur. "Karnaval ve Dönüş"te, dönüş heyecanı ve sevincinin ifade bulduğu bir şiirdir. "İstanbul Ufuktaydı" adlı şiirde ise şu mısralar geçer: *"Yıllarca uzaklarda yaşarken, / İstanbul'u hicranla tahayyül, beni yordu. / Yer kalmadı beynimde hayâle. / İstanbul'a artık bu son dönüş olsun. / Son yıllarım artık / Geçsin o tahayyüllerimin çerçevesinde."*

Mekân, yaşantıyı olduğu gibi, andaki ruh hâlini de oluşturur. Giderek iç hâlimizin bir parçası hâline gelir: *"Dün Fenerbahçe'de gördüm, / İri bir zümrüt içindeydi bahar..."* derken, kendi iç âlemindeki dinginlikle mekândaki güzelliği aynı karede bütünleştirir. Mekân şiirleri zamansal bir boyut da taşır. Evler, caddeler ve sokaklar, sürekli yenilenen bir özellik gösterir. Değişim, mekânı bir alev gibi sarar. İstanbul, belki değişimin en hızlı ve en açık bir şekilde yaşandığı dünya kentlerinden biridir. Yahya Kemal'in şiirlerinde bu değişimin karmaşık sesini duymayız. İstanbul, hâlâ sükûnet içindedir. Eski-yeni, bir zıtlık oluşturmaz onda. Daha doğrusu eski ve yeni ayrımını ve bu bağlamda ortaya çıkan değişimi duyumsatacak mısralarla karşılaşmayız.

Yahya Kemal'in şiiri, bir "mekânlar" şiirdir. Bu şiirde mekân yaşantı ile özelleşerek mekânlar hâline gelmeye başlar. Mekânlar bizi içinde yaşanan yerlere götürür. Daha da özelleştiğinde İstanbul olur: İstinye olur, Kanlıca olur, Fenerbahçe olur, Erenköy olur, Maltepe olur, Koca Mustafapaşa olur. Sonuçta kendisi ile varoluşsal bağlar kurulan yerler olur. "Bedri'ye Mısralar"da, kendisine yeniden bir hayat verilse, yine İstanbul'a dönmek istediğini belirtir. Geri kalan ömrünün de iç-Erenköy'de geçmesini temenni eder. İstanbul varılabilecek son ufuktur, son duraktır. Mekânın da ufkudur, güzelliğin de. Ondan daha ötesi yoktur. Şair, ne zaman oradan uzaklaşsa, kendisini gurbette hisseder. Gurbette olmak, İstanbul'dan uzak olmaktır.

Sonuç

Yahya Kemal'in şiirlerinde geçen tarihsel mekânlar, geçmişten günümüze doğru süzülerek gelir ve bir varoluş çerçevesi oluşturur. Bugün onlardan kopmuşuz ya da içlerinde yaşamaktayız; her iki durumun da beraberinde getirdiği varoluşsal durumlar söz konusudur. Bir yenilginin ardından bakıldığında, kimi zaman salt bir hatıra olarak göründükleri de olur. Ama mekânı vatan hâline getiren şey, yalnız üç beş hatıra değildir. Zamanın derinliğine doğru inildikçe, mekânın gözeneklerini dolduran zengin yaşantılar söz konusudur. Böylece büyük uygarlık ürünleri mekânda somutlaşır. Büyük anıtlar, mimari yapılar, kentler ve yollar, insan yaşantısının mekânda somutlaşan, zaman içindeki kökleridir.

Yahya Kemal'de mekânın öncelikli anlamı, vatandır; mekânı bu şekilde algılar. Vatan, insanın fiziksel, ruhsal ve duygusal varlığı ile bağlı olduğu yerdir. Mekân, böylece fiziksel mekân olmanın ötesine geçerek insanın kendisine bağlı olduğu, nereye giderse gitsin kendisini aradığı, yurt diye kendisine eğilim, özlem ve sevgi duyduğu, kendisinden uzakta

kendisini gurbette hissettiği fiziksel, duygusal ve manevi bir ortamdır. Ama özel anlamda görüldüğünde, vatan, İstanbul'dur. O, İstanbul'da kendini gerçekten de kendi yerinde hisseder. Kendi varoluşunu sayısız düğümle İstanbul'a bağlar. Ne onu, ne de şiirlerini İstanbul'un dışında düşünebiliriz.

Mekân, varoluşu oluşturur; varoluşa doğrudan yansıyan, etki eden bir yönü vardır. Ama varoluş da mekânı kendine uydurur, evirip çevirir ve yeniden yapılandırır, kendi içindeki varoluşun oluşmasına güçlü bir şekilde etki eder. Yahya Kemal, eleştirel bir açıdan söylenirse, mekânla, insanın varoluşunu şekillendiren bir gerçeklik alanı olarak ilgi kurmaz. *Yahya Kemal'de mekân varoluş merkezli değil, daha çok estetik merkezlidir.* İstanbul, güzelliği ile görünür, estetik bir olgu olarak ortaya çıkar. Bu estetik algı o denli güçlüdür ki, orada yatan ölüleri bile şanslı görür; *"İçinde rahata varmış yatan aziz ölüler"* der. Yahya Kemal'in mekânla da ilgili bir sorunu yoktur. Mekânsal değişimin sesi yansımaz şiirine. Yaşanan değişim ve dönüşümleri izleyemeyiz onda, varoluşun sesini güçlü bir şekilde duyamayız. Bu "yalıtılmış" estetik evren içinde sokağın, caddenin, konu komşunun, işyerlerinin, arabaların, fabrikaların sesi duyulmaz. Onun mekânında toplum yoktur; gündelik hayatın akışı, telaşı, yoğunluğu yoktur. Zamanın sesi duyulmaz onda. Şiirlerini okurken reel zaman ve mekânla değil, daha çok onun iç evrenindeki yalıtık zaman ve mekânla karşılaşırız. Ve burada bu iki unsur, bir sorun olarak çıkmaz karşımıza, daha çok bir "sorunsuzluk" olarak çıkar. Yahya Kemal'in şiirlerinin omurgasını oluşturacak temel bir sorundan söz edemeyiz. Onun şiirinin en büyük sorunu, temel bir sorundan yoksun olmasıdır. O daha çok kültürel objeler üzerinde durmayı, sorunsuz ve "tartışmasız" konular üzerinde yürümeyi yeğlemiştir. Bu nedenle şiirlerindeki varoluşsal doku oldukça zayıftır. İstanbul üzerinde yoğunlaşan "sorunsuzluk" temelli estetik mekân algısını "Gezinti" şiirinde geçen şu iki mısra ile örnekleyebiliriz: *"Geçmiş, geçen veyâ gelecek vakti duymadan, / Âheste çek kürekleri mehtâb uyanmasın!"*